

Stanisław Grzelachowski

Rekonstrukcja rynku w Hildesheim

Ochrona Zabytków 46/2 (181), 170-173

1993

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

World War I Cemeteries Need Not Perish

The group of 400 wartime cemeteries in Western Galicia undoubtedly constitutes a unique example on a global scale, and remains not solely the resting place of thousands who, regardless of the side they fought on, were buried in a fulfillment of Christian and humanitarian duty, but also a valuable historical monument and a completed work of art of great originality. The merit of this monument is enhanced by the fact that it contains a message for the future generations, permeated with contents of universal worth. This message is enclosed not only in the tens of inscriptions but in the undertaking itself, realized on an extraordinary scale, in wartime conditions and in an unusual form, suffused with legible symbols and all-present humanitarianism, expressed primarily by an identical treatment of all the casualties.

The establishment of the cemeteries involved well-known architects, sculptors, painters and artists, often as renowned as Dušan Jurkovic or Jan Szczepkowski, representing various fields. The concurrence of conducive factors i.a. the carefully selected group of artists, the variety of the terrain as well as unhampered conceptions and realization meant that the cemeteries contributed to considerable progress not only in the up to then weakly developed domain of wartime graves but in sepulchral art in general.

Up to 1939 the cemeteries were well tended but after World War II the care bestowed upon them became merely formal and a growing lack of interest produced devastation; the cemeteries were frequently forgotten and some turned to ruin. For some time now, however, interest is on the rise. The fundamental work by Broch and Hauptmann — *Westgalizische Heldengräber* (1918) — is now accompanied by many new publications whose common feature is a presentation of the alarming state of the cemeteries, together with tenuous attempts to seek ways for preventing the existing situation. At the same time, the number of renovation work, carried out as a rule due to local initiati-

ve, is steadily growing. Frequently, such work is conducted without previous professional consultation and without the supervision of conservators. Despite the fact that the legal status of the wartime cemeteries ensures them state protection and inviolability, one should assume that for quite some time the initiative will belong to local communities. This is the reason, therefore, why we should reflect on endowing these endeavours with such a direction, which would observe the law, not cause incorrect effects and enable the cemeteries to survive up to a time when they could enjoy the protection offered by state agenda.

Such forms of protection should be supported by a constant interest in the fate of the cemeteries, revealed by the local clergy and administration. This state of things would also reinstate a status of sacred land and untouchability. The persons involved, additionally, should be aware of the fact that despite a great variety of individual solutions, narrowing the problem down to the scale to a single or several cemeteries, without proper attention to the others, lowers the value of the entire complex of wartime necropolises. The exploitation or source material will make it possible to recreate the outline of plots, the location and shape of the graves and to determine data about the people buried there and the original appearance of the given cemetery.

A characteristic of ideological premises, shared by all the cemeteries, a review of recurrent elements of architectonic details, comments about the applied material and techniques as well as attention drawn to the problems which could appear in the course of conservation work will serve as a guideline for persons interested in caring for the cemeteries, and explain basic questions.

The remarks contained in this article do not aspire to substitute for knowledge necessary in the renovation of cemeteries or for consultations with the conservators of historical monuments.

Stanisław Grzelachowski

REKONSTRUKCJA RYNKU W HILDESHEIM

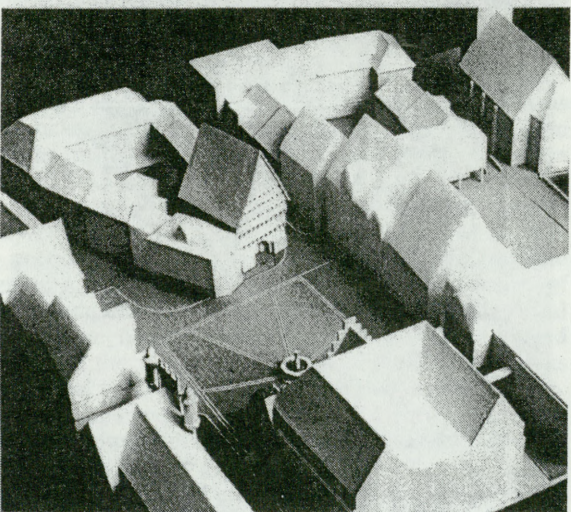
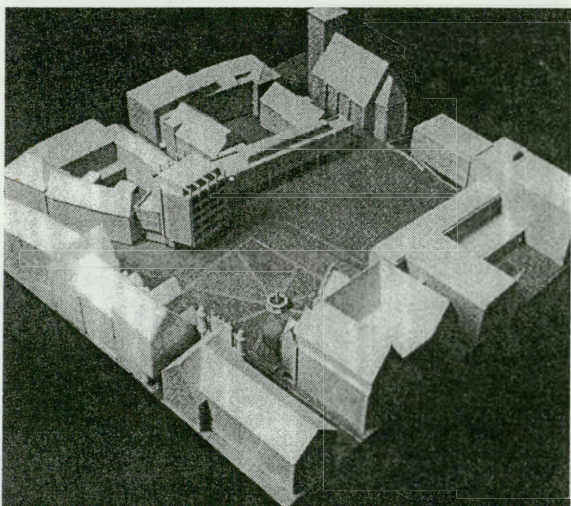
Ostatnio dość często poruszana była w naszej prasie sprawa rekonstrukcji północnej pierzei placu Teatralnego w Warszawie. Parokrotnie prezentowany był również projekt tego zamierzenia urbanistycznego i architektonicznego, który powstał w wyniku konkursu. Obecnie czynione są starania o znalezienie konkretnych inwestorów i wykonawców. Z bieżących informacji wynika, że wkrótce podjęte zostaną ostateczne decyzje o rozpoczęciu realizacji.

Warto więc zaznajomić się z podobnym, bardzo ciekawym przedsięwzięciem, które niedawno zostało pomyślnie zrealizowane w Niemczech, w mieście Hildesheim w Dolnej Saksonii.

Hildesheim, stare miasto biskupie, jest bogate w zabytki, wśród których wyróżnia się słynny wczesnomański kościół p.w. św. Michała oraz średnio-wieczna katedra. Poza tym miasto ma interesującą,

starą zabudowę z domami szachulcowymi, zgrupowaną w nie dotkniętej przez wojnę dzielnicy Brühl. Niestety inne dzielnice zostały poważnie zniszczone w końcowej fazie II wojny światowej. Zniszczeniu uległy również zabytki miasta — kościoły, obiekty użyteczności publicznej oraz domy mieszkalne.

W dniu 22 marca 1945 r. w wyniku nalotu bombowego spłonęła zabudowa zabytkowego rynku, który był centralnym ośrodkiem średniowiecznego miasta, powstałego między wzgórzem św. Michała i zespołem katedralnym. Przedwojenna zabudowa wokół rynku była zróżnicowana pod względem ukształtowania brył, konstrukcji budynków, wyrazu plastycznego i użytych do budowy materiałów. Pochodziła z różnych lat i okresów historycznych, a w jej skład wchodziły zarówno budynki murowane, jak i szachulcowe, tak charakterystyczne dla tego miasta.

1. Makiety placu rynkowego: A — plac powiększony; B — rynek zrekonstruowany
 1. Models of marketplace square: A — enlarged square, B — reconstructed marketplace

Wśród budynków murowanych, wyróżniły się dwa obiekty: ratusz i Tempelhaus, a wśród budynków szachulcowych: dom cechu rzeźników – Knochenhaueramtshaus, dom cechu piekarzy – Bäckeramtshaus oraz Wedekindhaus, zlokalizowany w sąsiedztwie Tempelhaus. Dominantą placu rynkowego od czasu średniowiecza był, pochodzący z XIII w. i przebudowany w XIX w. ratusz. Tempelhaus z końca XV w. to dom patrycjuszowski, o bardzo interesującej elewacji od strony rynku, ze szczególnie pięknym wykuszem z 1591 r. z mistrzowsko wykonaną kamieniarką. Spośród wszystkich budynków w rynku pierwsze miejsce zajmował zawsze Knochenhaueramtshaus z początku XVI wieku. Właśnie ten dom, a nie ratusz, był i pozostał symbolem miasta Hildesheim. Najpiękniejszy szachulcowy dom świata — tak głoszą prospekty i przewodniki, a opinię tę wyraził już dawno Viollet le Duc.

W czasie wspomnianego nalotu zniszczeniu uległy budynki pierzei rynkowych, wśród nich całkowicie

domy szachulcowe. Z pożaru ocalały jedynie: ratusz, Tempelhaus, zabytkowa studnia oraz pochodzący z XIX w. bruk nawierzchni rynku.

Po wojnie przystąpiono do odbudowy rynku, którą zakończono na początku lat sześćdziesiątych. Tak jak w wielu innych, zniszczonych w czasie wojny zabytkowych miastach niemieckich, przy odbudowie wprowadzono architekturę współczesną. W tym samym czasie w Polsce realizowane były odbudowy starych miast: w Warszawie, Gdańsku i Poznaniu, polegające na odtworzeniu zabytkowych struktur urbanistycznych i architektonicznych. Nasze prace rekonstrukcyjne w owym czasie oceniane były bardzo pozytywnie w krajach Europy Zachodniej.

W Hildesheim, w powojennej realizacji odbudowy rynku nie zachowano historycznego kształtu dawnego placu. Rynek został powiększony dwukrotnie w kierunku północnym. Nowa zabudowa była zróżnicowana pod względem wysokościowym. Wyróżnił się wśród niej lekko wysunięty i wyższy budynek hotelu „Rose”, pomyślany jako element spinający dwie części powiększonego placu rynkowego.

Realizacja ta zaraz po zakończeniu zaczęła wzbudzać wątpliwości co do słuszności podjętej decyzji. Sprawa stała się przedmiotem licznych dyskusji wśród społeczności miejskiej. Najbardziej żałowaną, że nie podjęto odbudowy słynnego Knochenhaueramtshaus. W niedługim czasie powstało towarzystwo stawiające sobie za cel odbudowę tego cennego obiektu. Towarzystwo to przystąpiło do organizowania zbiórek pieniężnych.

W południowej pierzei rynku został zrealizowany budynek Miejskiej Kasy Oszczędności. Tak jak pozostałe obiekty zlokalizowane w obrębie placu rynkowego nie nawiązywał do form architektury przedwojennej. W powstałym klimacie popełnionych błędów narastało przekonanie o konieczności korekty dotychczasowego układu. W połowie 1979 r. rozpisano konkurs architektoniczny na przebudowę siedziby Kasy Oszczędności. Nie został on rozstrzygnięty jednoznacznie, ponieważ przyznano tylko dwie drugie nagrody. W 1980 r. rozpisano ponownie konkurs, tym razem zamknięty, do którego zaproszono sześć zespołów. W tym wypadku rozszerzono zakres opracowania o zachodnią pierzeję rynku. Warunki konkursu zakładały wyburzenie hotelu „Rose” i na jego miejscu zrekonstruowanie zabytkowego Knochenhaueramtshaus.

W tym drugim konkursie wprawdzie przyznano pierwszą nagrodę, ale dla władz miasta liczył się przede wszystkim dorobek konkursu w postaci sześciu propozycji projektowych. Propozycje te złożyły się na materiał do określenia warunków rekonstrukcji dawnego placu rynkowego.

Droga do rekonstrukcji zabytkowego układu była jeszcze długa a realizacja nie nastąpiła od razu. Początkowo propozycje architektów nie zmierzały w kierunku odtworzenia pierwotnych brył i elewacji. Takie rozwiązanie dla wielu autorów wydawało się nieralne. Ale opinia publiczna i radni miasta coraz bardziej byli przekonani o konieczności powrotu do historycznego kształtu rynku. W końcu Rada Miejskiej Kasy Oszczędności podjęła decyzję o rekonstrukcji Wedekindhaus z 1598 r., a potem zdecydowała się

również włączyć w to zadanie jeszcze Lüntzelhaus z 1773 r. oraz Rolandstift z 1500 i 1769 roku.

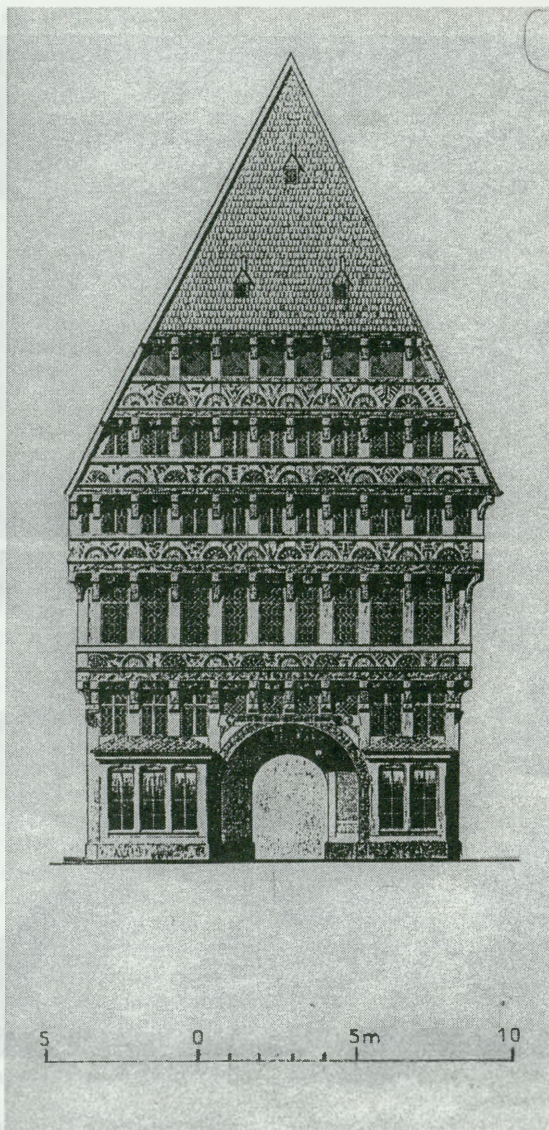
W ten sposób postanowiono zrekonstruować południową pierzeję rynku. Realizacja tego zamierzenia nastąpiła w latach 1983-1986.

Po decyzji dotyczącej pierzei południowej należało podjąć odpowiednie kroki w kierunku rekonstrukcji pierzei zachodniej i północnej. Łączyło się to z koniecznością powrotu do placu rynkowego w wymiarach historycznych, a więc do przestrzeni zmniejszonej o połowę. Podjęcie decyzji w tej sprawie było niezmiernie trudne, gdyż połączone było z koniecznością wyburzenia stosunkowo nowych budynków oraz ze znalezieniem odpowiednich inwestorów.

W roku 1984 Rada Miasta i władze miejskie postanowiły ostatecznie odbudować całość rynku w jego pierwotnym kształcie. W roku 1986 założono „Towarzystwo Rynku w Hildesheim” mające status fundacji. W tym samym roku Rada Miasta zdecydowała o odbudowie Bäckeramtshaus i Knochenhaueramtshaus. Przystąpienie do tego zadania łączyło się z koniecznością wyburzenia hotelu „Rose”. W zaistniałej sytuacji miasto wzięło na siebie to ciężkie i kosztowne zadanie. Odbudowa północnej pierzei rynku miała być sfinansowana przez koncern hotelowy.

Rekonstrukcja szachulcowego Bäckeramtshaus nie stwarzała specjalnych problemów. Natomiast rekonstrukcja zlokalizowanego obok Knochenhaueramtshaus była bardziej skomplikowana ze względu na niepowtarzalną bryłę, konstrukcję budynku oraz konieczność użycia specjalnych materiałów budowlanych. Szczególnie trudne było wykonanie uskokowej, nadwieszanej elewacji frontowej. Przy odtwarzaniu drewnianej konstrukcji budynku wykonano około 7,5 tysiąca połączeń ciesielskich przy pomocy kołków drewnianych. Do wypełnienia drewnianej konstrukcji użyto od zewnątrz specjalnej cegły, wypalanej według starych wzorów. Cegły tej użyto do wykonania ornamentalnego wiązania murów fasady. Bardziej stromy dach budynku, zrekonstruowany zgodnie z historyczną formą, pokryty został dachówką holenderską, esówką. Osobne miejsce w rekonstrukcji zajęły ręczne prace snycerskie i rzeźbiarskie. Prace te wykonywano na zakończeniach podpór, na podwalinach oraz w elementach portali. Poprzedzone to było wykonaniem glinianych modeli. Jako wzory w tym wypadku posłużyły powiększone, archiwalne zdjęcia oraz kilka zachowanych gipsowych form w muzeum w Hildesheim. Realizacja obu budynków w pierzei zachodniej została zakończona w końcu 1989 roku. Zostały one przeznaczone na lokale gastronomiczne i handlowe oraz muzeum miejskie.

Rekonstrukcja północnej pierzei rynku połączona była z decyzją inwestycyjną budowy zespołu hotelowego „Forte” na terenie północnej części powiększonego po wojnie placu rynkowego. Projekt zespołu przewidywał rekonstrukcję trzech kamienic rynkowych: Stadtschänke z 1666 r. Rokokohaus z ok. 1760 r. oraz Wollenwebergildehaus z ok. 1580 r. w połą-

2. Elewacja frontowa Knochenhaueramtshaus

2. Front elevation of the Knochenhaueramtshaus

czeniu z położonymi na zapleczu tych kamienic dwoma skrzydłami hotelowymi. Skrzydła te zaprojektowano w formach architektury współczesnej. Na zapleczu odbudowanych kamienic został usytuowany placyk z podjazdem do głównego wejścia hotelowego. Część budynków należących do Urzędu Miasta została wyburzona. Realizację kompleksu hotelowego „Forte” zakończono w roku 1988.

Przywrócenie historycznego kształtu rynku w Hildesheim możliwe było dzięki współpracy władz miasta i radnych z miejscową społecznością. Podjęcie niektórych decyzji było bardzo trudne, zwłaszcza tych, które dotyczyły wyburzenia lub przebudowy nowej, powojennej zabudowy w dobrym stanie technicznym oraz kosztownych prac rekonstrukcyjnych.

Bibliografia

- I. Otto Gerland, *Hildesheim und Goslar*, Leipzig 1904.
- II. „Baumeister — Zeitschrift für Architektur, Planung, Umwelt”:

1. 1985 nr 1: Wolfgang Riemann, *Der Fall. Marktplatz von Hildesheim* ss. 17-23, z dwoma artykułami uzupełniającymi: *Das Kno-*

chenbaueramtshaus in Hildesheim, s. 24 i 1951: *Vier Gutachten für den vergrößerten Marktplatz*, s. 25.

2. 1987 nr 7 artykuł redakcyjny, *Der Marktplatz von Hildesheim: Planungszustand 1987*, ss. 30, 31; *Rekonstruktion von Knochenbaueramtshaus und Bäckeramtshaus*, ss. 32, 33.

III. Wydawnictwa miasta Hildesheim z 1990 r.:

1. *Rekonstruktion des Knochenbaueramtshaus und Bäckeramtshaus*.

2. *Das schönste Fachwerkhaus der Welt*, wydawca i redakcja: Gesellschaft für den Wiederaufbau des Knochenhauer — Amtshaus Hildesheim e. V. und Stadt Hildesheim, Presse und Informationsabteilung.

3. H. Döler, *Hildesheim Information*, wydawca: Verkehrsverein Hildesheim e. V.

A reconstruction of the Marketplace in Hildesheim

Hildesheim, an old diocesan town in Lower Saxony, was seriously devastated during World War II. The historical buildings of the marketplace were ruined as a result of an air raid conducted on 22 March 1945. Prior to the second world war, these buildings were differentiated as regards their plastic forms, construction and materials. They originated from various years and historical periods. This differentiation was most apparent in a division into brick and constructions. The latter were extremely typical for the Old Town of Hildesheim, while the brick buildings included the town hall, built in the thirteenth century and expanded in the nineteenth century, and the Tempelhaus dating from the end of the fifteenth century. The constructions, in turn, included the characteristic seat of the butchers' guild — the Knochenhauseramtshaus from 1529, the Bäckeramtshaus of the bakers' guild from 1800 and the Wedekindhaus from 1598. In this latter group, prime importance was always ascribed to the Knochenhauseramtshaus. The wartime fire did not affect only the town hall, the Tempelhaus, a historical well and the surface of the marketplace. After the war, the reconstruction of the marketplace lasted until the beginning of the 1960s. It introduced certain forms of contemporary architecture without retaining the historical shape of the marketplace since the latter was enlarged twofold, in the northerly direction. Immediately after its completion, this realization gave rise to serious doubts. Their outcome was the initiation of a social discussion among the town's residents as regards a possible return to the historical forms of the marketplace. In the initial phase of the discussion, this plan appeared to be unrealistic, especially considering the excellent state of the newly realized constructions. Gradually, there appeared a number of initiatives aiming at „correcting” the configuration. In the middle of 1979 a competition was announced for the reconstruction of the southern row of houses, followed

by yet another competition concerning the whole marketplace. The collected material made it possible to make a final decision about the feasibility of the reconstruction of the historical buildings, and a return to the historical dimensions of the marketplace. In the first place, it was resolved to recreate the southern row of houses, including the historical Wedekindhaus (1598), the Luntzelhaus (1773) and the Rolandstift (1500-1769). This task was successfully completed in the years 1983-1986. In 1984 the Municipal Council and the town authorities agreed to recreate the whole marketplace in its original shape. This decision made it necessary to pull down the new buildings, raised after the war. The Knochenhauersamtshaus and the Bäckeramtshaus in the western row of houses were rebuilt. The reconstruction of the first of these buildings, with an overhanging front elevation proved to be a particularly difficult task. The realization of both houses was completed at the end of 1989. The reconstruction of the southern row of houses was undertaken by a hotel concern, which planned to build the „Forte” hotel complex on this spot. This complex included three historical houses reconstructed up to this day: the Stadtschanke (1666), the Rokokohaus (ca. 1760) and the Wollenwebergildehaus (ca. 1580). All these buildings were functionally connected with two wings of the hotel, which were, in turn, realized as examples of contemporary architecture. The entire ensemble was completed in 1988.

The successful reconstruction of the marketplace in Hildesheim was feasible thanks to a persistent cooperation of the town authorities and the local community. It called for making a series of extremely difficult decisions, such as the pulling down of new buildings, in excellent technical state, and the inauguration of costly reconstruction. In this particular instance, the dominating factor was a wish to regain a lost historical heritage.

Władysław Sobucki

Badania nad zastosowaniem borowodorku sodu w konserwacji papieru

Wprowadzenie

Bielenie należy niewątpliwie do najtrudniejszych zabiegów chemicznych wykonywanych w trakcie konserwacji papieru. Użycie chemikaliów do usuwania plam lub rozjaśniania całego arkusza nie pozostaje

je niestety bez wpływu na podłoże papierowe, gdyż nie ma możliwości użycia ich tak, by działanie ograniczyć wyłącznie do substancji płamiących papier. Bielenie niesie z sobą zagrożenie także dla farb, atramentów, tuszów i innych elementów szaty graficznej. Naturalnie nie ma także idealnych środków